

Energetická bezpečnost a status Kaspického moře

Eltay Dilbazi¹

Abstract: *Energy Security and Status of the Caspian Sea*

The energy security and status of the Caspian Sea is one of the key elements in the whole energy policies of the Caspian states. The different positions of the boarder states on the Caspian Sea undermine the “mega energy projects” from this area towards European markets. There are five Caspian states, and each of them has its own view of how to divide the sea into national sectors, which makes difficult the realization of energy projects, and slows down the development of the region. While researching the status of Caspian Sea we realized the true clash of geopolitical interests of the powers (either superpowers or regional powers) behind the “Caspian game”. The main goal of the study is to present the key elements of national interests of the Caspian states in order to understand their influence on European energy policies.

Key words: *Caspian Sea, Energy carriers, Energy resources, Energy security, Gas, Oil*

1. Úvod

V současné době patří otázky týkající se energetické bezpečnosti v Evropě mezi nejdůležitější. K tomu existuje několik důležitých důvodů, jako např. nedostatek energetických zásob a zvyšující se závislost na jednom dodavateli – Rusku. Hledání alternativních cest pro zajištění energetické bezpečnosti Evropy se stává jednou z priorit vládní politiky členských států EU. Kromě toho už několik let pokračující ukrajinsko-ruský spor o dodávkách zemního plynu komplikuje jeho transit do Evropy.

V poslední době je jedním z velice významných a široce diskutovaných energetických projektů navržených ze strany některých členských států EU² projekt NABUCCO. Zmíněný projekt by měl být jednou z alternativ k monopolnímu ruskému plynu a měl by zajišťovat bezpečnější dodávku zemního plynu do Evropy. Tímto plynovodem by měl zemní plyn putovat z kaspické oblasti až do Vídně, přičemž nejdříve by skrz něj měl proudit plyn pravděpodobně z Ázerbájdžánu, další dodávky má v budoucnu obstarat celý blízkovýchodní region. Plánovaná trasa projektu je na ose Turecko–Bulharsko–Rumunsko–Maďarsko–Rakousko. To znamená, že oblast Kaspického moře je tzv. klíčovým zásobovatelem tohoto projektu. Je nutno podotknout, že projekt NABUCCO má jak své zastánce, tak i odpůrce. Někteří analytici (Hetaguri 2008: 42) tvrdí, že projekt je velice úspěšný a nutný, jiní tvrdí opak (Antonov 2008: 9), což je ovlivněno

¹ Kontakt: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, Joštova 10, 602 00 Brno; e-mail: dilbazi@fss.muni.cz.

² Bulharsko, Maďarsko, Německo, Rakousko, Rumunsko aj. (srov. Energy Newsletter Turkey).

řadou dalších otázek, především pak otázkou statusu Kaspického moře. V českém a evropském tisku se objevuje řada článků, studií a názorů na přínos tohoto projektu, ale menší zájem je věnován zastáncům negativního postoje k němu. Z tohoto důvodu budu věnovat pozornost existujícím problémům mezi kaspickými státy a vysvětlovat sporné oblasti mezi nimi.

Obnovení nezávislosti republik bývalého Sovětského svazu s sebou přineslo zostření geopolitické situace v kaspickém regionu. Jedním ze sporných a vyostřených témat se stal právní status Kaspického moře, který se stal časem efektivním nástrojem realizace zájmů jak kaspických, tak i mimoregionálních států.

Tato práce čerpá informace převážně z místních (kaspické státy) zdrojů, například ruských, ázerbájdžánských, kazašských, turkmenských, ale také anglojazyčných. Do tohoto seznamu patří práce ruských univerzit jako MGIMO, MGU, ázerbájdžánské státní ropné akademie ADNA, Bakinské státní univerzity BDU, kazašských odborných časopisů a měsíčníků aj., které se zabývají problematikou kaspického regionu a energetické bezpečnosti.

Hlavním cílem této práce je upozornit čtenáře na tzv. „neviditelné“ a zároveň klíčové body konceptu energetické bezpečnosti Kaspického regionu, ze kterých je třeba vycházet pro pochopení systému fungování určitých jednání státních a nestátních organizací ve složitých a konfliktních situacích, jako je např. rusko-ukrajinská energetická krize a její možné hrozby konceptu energetické bezpečnosti EU. Z mého pohledu je třeba ze strany EU věnovat větší úsilí urychlenému řešení existujících problematických bodů ve zmíněném právním statusu Kaspického moře, aby byl zajištěn bezpečný základ realizace tzv. „megaenergetických kaspických projektů“, které by mohly hrát nezanedbatelnou roli při diverzifikaci energetických zdrojů směřujících do Evropy.

2. Historický exkurz

První dohody mezi Ruskem a Persií, které se týkaly pobřeží Kaspiku, se vztahují k první třetině 18. století. Na základě Reštského traktátu z roku 1732 muselo Rusko vrátit Persii jižní pobřeží Kaspického moře, jež získalo o deset let dříve v průběhu rusko-perské války, konkrétně v letech 1722–1723. Rusko získalo právo bezcelního tranzitního obchodu v Persii. V roce 1735 byla mezi Ruskem a Persií podepsána Gjandžinská dohoda (Gjandža je v současné době hned po Baku největší město Ázerbájdžánu) „věčného míru“. Poté, co byla ruská armáda odvolána z okupovaných teritorií, zůstala Íránu města Baku a Derbent (dnešní hlavní město Dagestánu). V 18.–19. století se dvoustrannými mezistátními dohodami regulovaly vztahy mezi Ruskem a Persií (tehdy na Kaspickém moři hlavními velmocemi), přičemž tyto dohody chránily ruské

zájmy. Proto byla v roce 1813 podepsána Gjulistanská dohoda a v roce 1828 Turkmenčajská dohoda (Pečenka, Luňák 1999: 170, 430).

Do rozpadu SSSR byl určován právní status Kaspiku dvěma dohodami, podepsanými mezi Ruskem a Persií (dohoda ze dne 26. února 1921) a mezi SSSR a Íránem (dohoda ze dne 25. března 1940). Podle těchto dohod se mohly plavit po Kaspickém moři (pod svojí vlajkou) pouze lodě těchto dvou států a jenom tyto dva státy měly právo na svobodnou plavbu a rybolov. Otázka přezkoumání mezinárodně právního statusu Kaspiku vyvstala po zrušení jejich účinnosti, která vyplývala z dohody o rozpadu SSSR, což vedlo k rozšíření počtu kaspických států. Už počátkem roku 1992 vystoupil na Konferenci kaspických států Írán s iniciativou připravení dohody o regionální spolupráci na Kaspickém moři a budování regionální organizace schopné řešit všechny otázky týkající se ovládní Kaspiku a jeho zásob (ropa, zemní plyn). V Rusku byla této nabídce věnována velká pozornost, také se braly v potaz snahy Íránu zbavit Rusko vlivu na Kaspickém moři.

Na začátku 90. let byl problém právního statusu Kaspiku chápán více jako problém právní, poněvadž tzv. nové nezávislé státy na Kaspiku (s výjimkou Ruska) nebyly účastníky minulých dohod. Tento fakt ovlivnil rozhodujícím způsobem jejich budoucí pozici na jednáních ohledně právního statusu Kaspiku. Státy jako Ázerbájdžán, Kazachstán a Turkmenistán neměly žádné historické povinnosti a byly ve svých činech svobodné. Kromě toho v nové geopolitické situaci regionu 90. let neodpovídaly podmínky dohod ani politickým ani ekonomickým zájmům nových kaspických „hráčů“, kteří tak byli „nuceni“ k aktivním činům (Literaturnaja gazeta: 20 May 1995).

3. Pozice Ruské federace

Na začátku 90. let ztratilo Rusko právo dvoustranného užívání Kaspického moře, jak tomu bylo dřív (SSSR–Írán). Z právního hlediska se spoléhalo na princip kontinuity ruského státnictví, podle něhož je ruský stát (impérium), Ruská republika, RSFSR, SSSR a Ruská federace jeden a tentýž účastník mezistátních vztahů, tentýž subjekt mezinárodního práva, který pokračuje v uskutečňování práv a povinností vyplývajících z mezinárodních dohod.

Ještě na začátku „právního maratónu“ v roce 1991 byla Ruskem vznesena otázka záchrany bio-zdrojů v Kaspiku, především pak jeseterovitých druhů ryb, a podepsání dohody o spravování tohoto bio-zdroje na základě existujícího právního režimu Kaspického moře, který předpokládá svobodu rybolovu po celém jeho teritoriu. Tato koncepce však nenašla podporu u kaspických států, pro které se těžba ropných zdrojů stala otázkou jejich přežití. Kromě toho

ruská pozice, která se opírá o „normy mezinárodního práva“, se dostala do rozporu s novými kaspickými státy a západním ropným kapitálem, jenž se snažil zabránit další ruské hegemonii v regionu (Guliyev 2006: 14).

Přístup Ruska spočívá v tom, že Ruská federace (RF) zůstává přímým pokračovatelem a následníkem dohod z roku 1921 a 1940, uzavřených s Íránem. V souladu s mezinárodním právem nepodléhá právní status a režim objektů společného užívání změně ve složení jejich uživatelů. Fakticky nabízel Rusko kaspickým státům podmínky, na základě kterých by tyto státy nemohly do podepsání nové dohody realizovat žádné kroky v Kaspiku bez souhlasu Ruska a Íránu. Vzhledem k tomu, že tento trik ze strany Ruské federace nevyšel, muselo Rusko začít jednat s kaspickými státy jako se samostatnými subjekty mezinárodního práva (pro Rusko bylo ponižující jednat s novými státy zvlášť).

Z Almatinské deklarace ze dne 21. prosince 1991 vyplývá, že „státy, jež patří ke kaspickým státům,“ garantují splnění mezinárodních povinností vyplývajících z dohod a povinností bývalého SSSR (Ázerbájdžán, Kazachstán a Turkmenistán) (Žilcov, Zonn, Uškov 2003: 114).

Zdálo se, že začíná první fáze mírných a mezinárodně právně závazných jednání. Přístup Ázerbájdžánu na začátku 90. let odpovídal zájmům ruské mocenské politiky. Rusko by nenechalo jen tak, aby prošel kavkazskému státu s čerstvě nabytou nezávislostí odlišný přístup. Naleziště nových surovin (v Kaspiku) a zájem západních společností směřovaný k Ázerbájdžánu byly Ruskem chápány jako snaha o vyřazení Ruska ze hry. Návrat Ruska do regionu byl doprovázen válkou v Náhorním Karabachu. Ázerbájdžán byl do tohoto konfliktu vtažen, a proto musel otázku týkající se Kaspického moře na nějakou dobu odložit. Mocenská politika³ Ruska potvrdila význam jeho vojenské síly a dala jasně najevo, že žádné kontrakty (ropné, plynové) nemohou být podepsány bez souhlasu „mírumilovného“ souseda.

V roce 1994 na setkání náměstků ministrů zahraničních věcí v Moskvě obhajovala ruská strana ideu *regionální spolupráce*, právě řešenou situaci právního statusu Kaspiku přitom ovlivnily výrazným způsobem uhlovodíkové zásoby v regionu. Zásoby ropy a plynu zformovaly zvláštní pozici Ázerbájdžánu, a proto tento stát nárokoval změnu právního statusu Kaspického moře.

Za začátek principiálně nové etapy diskuse o právním statusu Kaspiku lze považovat 20. září 1994, kdy Ázerbájdžán podepsal kontrakty s velkými společnostmi ohledně těžby ropných ložisek na šelfu Kaspického moře. Do tohoto okamžiku zůstávala otázka statusu

³ Pod pojmem „mocenská politika“ zde rozumím zahraniční politiku, jejímž hlavním nástrojem je vojenská forma uplatnění moci.

Kaspiku na čistě teoretické rovině. Podpis kontraktů s ropnými společnostmi a zveřejnění publikace o zásobách uhlovodíkových surovin se setkaly s geopolitickým ohlasem.

Po podepsání „kontraktu století“⁴ Ázerbájdžánem adresovalo ministerstvo zahraničních věcí Ruské federace Valnému shromáždění OSN dokument, ve kterém striktně varovalo před „jednostrannou činností ve vztazích týkajících se Kaspického moře, kterou chápe Ruská federace jako nezákonnou, a nebude ji tudíž uznávat.“ Dále si v tomto dokumentu nárokovala Ruská federace „právo přijmout takové meze, které budou nezbytné i po dobu, kterou ona uzná za vhodnou, nutnou pro obnovu porušených norem a likvidaci důsledků, které vznikly z důvodu jednostranných jednání.“ Tato pozice byla opakována i v mnoha následujících nótách, vystoupeních a prohlášeních.

Ministerstvo zahraničních věcí Ruska se v rámci svých možností pokusilo odsunout „kontrakt století“, když vystoupilo s ideou, či spíše požadavkem na uznání Kaspického moře jako mezinárodního jezera, poněvadž právní režimy mezinárodních jezer a uzavřených moří se značně liší. Na Kaspické moře jako takové musí být vztahována konvence OSN o mořském právu, přijatá v roce 1982 (Ežijev 2007: 14). Pokud by bylo Kaspické moře uznáno jako jezero, hrála by zde roli mezinárodně právní úprava zakotvená v dohodách týkajících se jezer obklopených dvěma a více státy. Tady je vhodné připomenout, že idea ruského uznání geopolitické situace se kardinálně změnila, poněvadž status jezera předpokládá, že jeho vody, hlubiny a zdroje jsou obecným majetkem všech pobřežních států. V tomto případě ázerbájdžánská strana odporovala, že Kaspik je uzavřené moře a status moře, na základě konvencí OSN, zajišťuje suverénní práva každého z pobřežních států na vlastní ekonomickou zónu – část hlubiny, šelfu, teritoriální vody atd. V této diskusi zůstalo ruské ministerstvo zahraničních věcí velmi brzy osamoceno a premiérovi Ruské federace V. Černomyrdinovi nezbývalo nic jiného než uznat kaspický ropný kontrakt podepsaný Ázerbájdžánem.

Klíčovým požadavkem ruského ministerstva zahraničních věcí bylo uznání zdrojů Kaspického moře jako objektu společného užívání (kondominium) a dále vyřešení všech otázek působnosti, zahrnujících osvojení zdrojů Kaspiku, s účastí všech kaspických států. Za mechanismus realizace těchto požadavků považovalo Rusko vytvoření regionální organizace pro spolupráci. Navíc Rusko, z důvodu udržení se na Kaspiku, bralo v úvahu sovětsko-iránské dohody o svobodě plavby pro pobřežní státy a o svobodě rybolovu, vyjma 10 mílové pobřežní

⁴ V roce 1994 byl podepsán tzv. „kontrakt století“, který je smlouvou mezi Státní ropnou společností Ázerbájdžánské republiky (SOCAR) a předními světovými energetickými společnostmi o rozdělení podílů z ropných ložisek v ázerbájdžánském sektoru Kaspického moře (Azerbaijanin Yeni Neft Strategiyasi).

zóny, která byla určena pro rybolovné lodě příslušného pobřežního státu. Co se týče univerzálních zdrojů mořské hladiny, Rusko pokládalo za možné realizovat jejich zkoumání a těžbu přes společnou akciovou společnost pěti kaspických států, což by umožňovalo obejít se bez rozdělení Kaspického moře nebo jeho dna. Možností bylo rozdělení potenciálních uhlovodíkových zdrojů Kaspického moře podle sektorů (*koncepte pohraničního jezera*), přidělení 12 mílových zón (*koncepte uzavřeného moře*) a jednou z diskutovaných variant také stanovení 25 mílových zón pro každý z kaspických států (viz tabulka č. 1) (Guliyev 2006: 49).

Tabulka č. 1. Možné dělení potenciálních uhlovodíkových zdrojů Kaspického moře.

	Rozdělení na sektory		25 mílová jurisdikční zóna		12 mílová jurisdikční zóna	
	Ropa mld. t	Plyn (zemní) trln. m ³	Ropa mld. t	Plyn (zemní) trln. m ³	Ropa mld. t	Plyn (zemní) trln. m ³
Rusko	1,0	1,0	1,0	0,5	0,2	0,3
Kazachstán	3,0	1,5	2,0	1,0	0,6	0,4
Ázerbájdžán	2,5	1,5	1,5	1,5	0,5	0,5
Turkmenistán	0,5	1,0	0,5	0,5	0,1	0,2
Společná zóna	-	-	2,0	1,5	5,6	3,6
Celkem	7,0	5,0	7,0	5,0	7,0	5,0

Jak je vidět z tabulky č. 1, Ázerbájdžán je zainteresován v dělení Kaspiku na sektory, což se odrazilo v jeho pozici na jednáních o dané otázce.

Ázerbájdžán, který přistoupil ke zkoumání mořských nalezišť, a po něm Kazachstán a Turkmenistán, které začaly rozsáhlý geologický průzkum ve svých sektorech, byly zainteresovány v pevném, právně zdůvodněném přiznání svých práv na příslušné zdroje. V roce 1994–1995 nabyla situace s právním statusem dvojího charakteru. Jednak se kaspické státy chystaly k vypracování jediné pozice, podle protokolu prvního setkání vedoucích právních oddělení ministerstev zahraničních věcí kaspických států o otázkách právního statusu Kaspického moře, které se konalo v Teheránu v červnu 1995 (Gazzatov 2007: 34). Stanovení právního statusu Kaspického moře zahrnovalo:

- otázky plavby,
- využívání biologických zdrojů,
- ekologické otázky,
- otázky využívání minerálních zdrojů,
- určování mezí suverénních práv a jurisdikce.

Kromě toho se představitelé kaspických států na této konferenci dohodli na vytvoření stálého a fungujícího dohodovacího mechanismu pro stanovení statusu.

Na další konferenci v Alma-Atě, která se konala v září 1995 a které se odmítlo zúčastnit ruské ministerstvo zahraničních věcí, se čtyři pobřežní státy dohodly na principech provádění činnosti na Kaspickém moři.

Tyto principy zahrnují:

- odmítnutí používání či vyhrožování silovými akcemi v libovolných mezinárodních sporech,
- demilitarizaci Kaspického moře a jeho užívání v mírových akcích,
- ochranu životního prostředí,
- racionální využití,
- ochranu a rehabilitace biologických zdrojů,
- odpovědnost států za škodu vzniklou na životním prostředí nebo na území některého ze států,
- svobodu a bezpečnost obchodních plaveb (Žilcov, Zonn, Uškov 2003: 81).

Rusko se k této dohodě vyjádřilo odlišně. Dne 27. dubna 1996 podepsalo pouze deklaraci s Kazachstánem.

Je nutno dodat, že proces určování právního statusu Kaspického moře a osvojování nalezišť ve státech regionu probíhal různým směrem. Dominantní pozice chtělo udržet Rusko, a to jak vojenské, tak i pozice spočívající v přisvojení ropných a plynových nalezišť. Principiálně důležitým dokumentem potvrzujícím ruskou pozici se jevila být společná rusko-iránská deklarace přijatá dne 30. října 1995, jež pojednávala o tom, že řešení všech otázek týkajících se Kaspického moře a také stanovení jeho právního statusu „se realizuje na základě konsensu všech pobřežních států“ (Gulamov 1995: 11).

Tato prohlášení zůstala nevyslechnuta ze strany ostatních kaspických států, a to z důvodu nekompromisního přístupu Ruska a Íránu ke stanovení statusu. Zdálo se, že Kaspické moře je majetkem jen dvou regionálních velmocí, Ruska na severu a Íránu na jihu. Takový přístup se nelíbil ostatním kaspickým státům, a proto se snažily přinutit Rusko a Írán ke spolupráci. Tyto odvážné postupy byly opřeny o podporu ropných společností a působení kaspických států v otázce těžby uhlovodíkových zdrojů. Výše uvedené skutečnosti přiměly Rusko znovu zhodnotit svůj přístup k problému právního statusu.

Už v roce 1996 přišlo Rusko s nabídkou nových principů, jež by vedly k určení právního statusu Kaspického moře. Ministr zahraničních věcí Ruska Jevgenij Primakov navrhl novou variantu, která spočívala v připravenosti Ruska k uznání jurisdikce každého kaspického státu nejen v pobřežních zónách se šířkou do 45 mil, ale také těch nalezišť, která se nacházejí mimo dohodnuté meze zóny, kde těžba ropy už začala nebo se v blízké budoucnosti plánuje. Došlo

k podpoře návrhu na založení organizace regionální spolupráce na Kaspickém moři a byla vyjádřena připravenost uznat jako konečný cíl kaspických států úplnou demilitarizaci Kaspiku.

Nicméně geopolitická situace doznala v následujícím období vážných změn. S Ázerbájdžánem byly podepsány ropné kontrakty pro těžbu nalezišť. Kazachstán a Turkmenistán přepracovaly koncepce přijímání západního kapitálu pro těžbu ve svých sektorech. Poměrně přesně byla vymezena surovinová strategie rozvoje kaspických států. Podpora ruských nabídek by znamenala omezení možností těchto států. Těžba nalezišť je v zájmu ekonomického růstu daných států, přičemž pro ropné společnosti by to mohlo představovat ztrátu budoucích příjmů. V polovině 90. let dochází také ke zvýšení aktivity amerických státních struktur, a to v podobě úsilí o získání nadvlády v celém regionu ve sféře vlastních zájmů. Změna pozice kaspických států byla doprovázena také tím, že ropné kontrakty směřovaly vlády států tohoto regionu na cestu prozápadní zahraniční politiky.

V rámci odůvodňování svých jednostranných činností začaly kaspické státy uvádět jako příklad vzájemné vztahy SSSR a Íránu, které postupovaly analogickou formou, když hájily svá práva na přírodní zdroje. V roce 1949 SSSR bez jakýchkoliv konzultací s Íránem započal s mořskou těžbou ropy a později Írán bez souhlasu Moskvy začal těžit ropu u svého pobřeží (Melnikov 2004: 24).

Nová pozice Ruska byla vyhlášena v lednu 1998 ve společném prohlášení prezidentů Ruské federace a Kazachstánu. Dosažení konsensu je založeno na nalezení podmínek spravedlivého rozdělení dna Kaspiku při zachování společného užívání vodního povrchu, zahrnujícího zajištění svobody plavby, odsouhlasených norem rybolovu a ochrany životního prostředí.

Dne 6. července 1998 podepsali v Moskvě prezidenti obou států deklaraci „O věčném přátelství a spolupráci, orientované do 21. století“ a také dohodu „O rozdělení dna severní části Kaspického moře, s cílem realizace suverénních práv k hlubinnému využití“. Podle dohody se hranice stanoví „na rovných distancích od břehu dvou států po centrální linii, modernizovaných na základě principů spravedlnosti a domluvy stran.“ Rozhraničení se netýkala teritorií, ale perspektivních těžišť, tj. státní hranice na Kaspiku a pod vodou mezi Ruskem a Kazachstánem se nestanovily a formálně nedošlo k rozdělení Kaspiku na sektory. Fakticky přistoupily Rusko a Kazachstán na politický kompromis, poněvadž *modifikovaná centrální linie* je politická linie.

Změna pozice Ruska byla ovlivněna mnoha okolnostmi. K existujícím problémům, jako je určení právního statusu Kaspického moře, průzkum a těžba nalezišť, přibyl ještě jeden – dodávka uhlovodíkových surovin na zahraniční trhy. Je nezbytné podotknout, že rok 1997 je

začátkem druhého období prezidentského úřadu B. Clintona. Americká politika v regionu zůstala celkem beze změn, ale došlo k odlišnému stanovení jejích akcentů. „Těžiště“ diskuse bylo přeneseno z debaty o množství zásob Kaspického jezera na problém výběru tras uhlovodíkových transportů ropy a plynu z regionu, což výrazným způsobem ovlivnilo také ruskou zahraniční politiku.

Všeobecně platný status (toto přiznávala ruská strana) je považován za neúplný a zastaralý. Podle A. J. Urnova „v něm jsou obsaženy dva vážné problémy: sovětsko-iránské dohody neregulují otázky hlubinného používání mořského dna a ochrany životního prostředí Kaspiku. Kromě toho existuje v současnosti už pět pobřežních států a ne dva, jak tomu bylo v době, kdy se podepisovaly dohody. Nezbytnost určení nového statusu Kaspiku je tedy jasná.“⁵ Jednou z následujících variant Ruska byla nabídka týkající se rozdělení dna Kaspického moře na část hraničící s kaspickými státy a část ležící naproti těmto státům podle modifikované *centrální linie*, a to pro účely realizace jejich suverénních práv na hlubinné užívání. Tento takřkajíc právní zdroj, při kterém se zachovává nespolečné užívání vodních prostor, zaručuje, že všechny kaspické státy mají právo plavby a s tím související právo na rybolov při současném respektování dohodnutých norem rybolovu a ochrany životního prostředí.

Princip spravedlivého rozhraničení dna představoval „minimum, na které bylo Rusko připraveno přistoupit.“ Metoda modifikované centrální linie umožňovala po vzájemné dohodě odstoupit od obvyčejné centrální linie ve prospěch té nebo jiné strany. Při rozhraničení Kaspiku nebo jeho dna podle *obvyčejné* centrální linie připadá na Rusko podíl 18,7 %, na Kazachstán 29,6 %, na Ázerbájdžán 19,5 %, na Turkmenistán 18,4 % a na Írán 13,8 %. Objektivní modifikace centrální linie tak odpovídá zájmům států s nejmenšími podíly.

Aktivace jednání kaspických států přinutila Rusko obrátit pozornost k problémům kaspického regionu a zčásti i k problému právního statusu Kaspického moře. Dne 21. dubna 2000 se konalo zasedání Rady bezpečnosti Ruska pod předsednictvím presidenta Ruské federace V. Putina, na kterém se jednalo o politice státu na této linii. Na zasedání bylo poznamenáno, že Kaspik je „tradiční zónou národních zájmů Ruska“ (Putin 2000: 5).

Události v kaspickém regionu pokračovaly dvěma různými směry, politika Ruska zůstávala dvojaká, snažila se odpovídat na „výzvu času“, a proto se protentokrát přiklonila k dříve podepsaným dohodám o deklaraci a o právním statusu Kaspického moře.

⁵ Z řeči velvyslance pro zvláštní případy, vedoucího Pracovní skupiny MZV RF pro Kaspické moře A. J. Urnova na summitu ohledně problémů týkajících se kaspické ropy a plynu, který se konal 22.–23. března 2001 v Londýně.

„Zatím nedošlo k přijetí nového statusu, protože všechny bývalé svazové republiky a dnes nezávislé státy uznaly dohody podepsané SSSR. To znamená, že Kaspické moře se nachází i nadále ve společném užívání všech kaspických států (oproti dřívějším dvěma) a tyto státy mají stejné právo na jeho užívání. Pro ně pro všechny platí režim svobody plavby a rybolovu, přičemž plavba po moři pro lodě s vlajkou nekaspických států je zakázána. Také není možné rozdělení vodního prostoru, s výjimkou 10 mílové pobřežní zóny.“⁶

Postoj Ruska byl založen na dvou principiálních skutečnostech: Kaspické moře představuje samo o sobě unikátní vnitrokontinentální vodní nádrž a z mezinárodního úhlu pohledu nemůže být prozkoumáno ani jako moře ani jako jezero. Zčásti na něj může být vztažena konvence OSN o mořském právu z roku 1982 s jejími výjimečnými ekonomickými zónami, kontinentálními šelfy apod. V takových případech se jako vhodné jeví uplatnění precedenčního práva. Kromě toho všechna práva ohledně moře patří výlučně kaspickým státům, a nemohou se proto přímo, ani „pobočně“ předávat třetím stranám.

Rusko nechce narušit v dokumentech přijaté společné konvence ani zachování používání bio-zdrojů a počítá s tím, že priorita musí být udávána bio-zdroji, které tvoří hlavní cennost Kaspického moře. Také dodává, že jiné kaspické státy (zejména Ázerbájdžán) přisuzují prioritu surovinovým otázkám, jako je těžba ropy a plynu, protože na rozhodnutích týkajících se právě surovinových otázek závisí budoucí rozvoj ázerbájdžánského státu.

V polovině roku 2000 se Rusko pokusilo o jinou variantu řešení problému právního statusu Kaspického moře. V průběhu návštěvy Teheránu nabídl ruský představitel výhodnou variantu pro řešení otázky podle principu společné exploatace zásob „50 na 50“. Podle jeho slov: „pokud toto schéma bude přijato, problém *centrální linie* se vyřeší automaticky“. Podle návrhu Ruska stát, který nárokuje sporné naleziště, ale který si ho ještě nezačal osvojovat, kompenzuje polovinu výdajů sousedovi, který se do něj „pustil“ (již do něj investoval) (Ežijev 2007: 117).

V roce 2000 se pak ruská politika v otázce právního statusu Kaspiku začala zcela orientovat na principy ekonomického pragmatismu. V průběhu návštěvy zvláštního zástupce prezidenta Ruska v Baku se ruská a ázerbájdžánská strana vyjádřily, že rozdělení Kaspiku je především problémem čtyř kaspických států a že tento problém vznikl jako bezprostřední důsledek rozpadu SSSR. Podobný přístup počítal s tím, že rozdělení Kaspiku bude skutečně mezi bývalými svazovými republikami a Írán zůstane stranou.

⁶ Doložka vedoucího Pracovní skupiny MZV RF pro Kaspické moře A. J. Urnova na Mezinárodním sympoziu „Vliv seismické hrozby na ropovodní systémy v Zakavkazském a Kaspickém regionu“, Moskva, 30.–31. května 2000.

Poněvadž Turkmenistán striktně vyjádřil svou nevoli řešit problém právního statusu bez Íránu, nebyla podpora Teheránu, která zazněla v Ašchabádu, náhodná. Ekonomické zájmy Ašchabádu a Teheránu upevňují totiž jejich dobré sousedské vztahy. Tyto dva státy mají společné hranice v délce překračující 1 500 km a vedou jednání o společném osvojení uhlovodíkových a biologických zásob Kaspického moře.

V průběhu návštěvy prezidenta Ruské federace V. Putina v Baku, která se konala 8.–9. ledna 2001, se strany pokusily najít společnou řeč. Šéf ministerstva zahraničních věcí Ázerbájdžánu Vilajet Guliyev charakterizoval podstatu dohodnutého přístupu takto: „Dno dělíme – voda je společná“ (Gadžijev 2001: 402). Daná dohoda se stala určitým kompromisem, poněvadž Rusko dříve usilovalo o společné užívání jak dna, tak vody, a to i za hranicemi teritoriálních vod kaspických států. Oproti tomu Ázerbájdžán trval na tom, aby bylo realizováno úplné rozdělení dna a vodní hladiny (Vorapajev, Ismayilov, Fedorov 2003: 312).

V průběhu návštěvy V. Putina v Baku byla podepsána společná dohoda o spolupráci na Kaspickém moři. Podle daného dokumentu mělo v první řadě dojít k rozhranění dna Kaspického moře na sektory/zóny mezi státy hraničící a státy ležící naproti sobě, a to na základě metody centrální linie, která se provádí na základě rovnoměrně určených bodů a podle domluvy stran.

Kromě toho se strany dohodly, že každému z pobřežních států budou v konečném důsledku takového rozdělení na sektory/zóny přiznána výjimečná práva ohledně minerálních zásob a jiných hospodářsko-ekonomických činností na dně.

4. Pozice Ázerbájdžánské republiky

Přístup Ázerbájdžánu k řešení problému právního statusu Kaspiku byl předurčen rozvojem nafto-plynového komplexu této republiky, který má svůj začátek v 18. století. V 60. letech minulého století těžila republika více než polovinu z celkového množství vytěžené ropy z mořských nalezišť, přičemž významné zásoby ropy se nacházely také na dně moře. Právě zásoby přírodních zdrojů určovaly rozhodujícím způsobem přístup Ázerbájdžánu k jiným státům, což je některými odborníky považováno za „nejcitlivější místo“ celé této problematiky. Energetická závislost Baku na mořských zdrojích ropy hrála klíčovou roli ve fungování Ázerbájdžánu jako nezávislého státu. Pochybnosti ázerbájdžánského vedení byly založeny na snaze o získání maximálně spolehlivých právních garancí toho, že zisky nebudou přecházet do zahraničních struktur.

Paralelně s Ruskem připravovalo svůj projekt ohledně právního statusu Kaspiku i Baku. Tento projekt byl předložen k podpisu v říjnu 1995 a uvádělo se v něm, že Kaspické moře se musí stát pohraničním jezerem, rozděleným v souladu s „praxí rozdělení“ na národní sektory, tj. na pět částí, a každý pobřežní stát má právo na suverenitu nad příslušným sektorem Kaspického moře. Přitom Ázerbájdžán vycházel z toho, že není vázán žádnými mezinárodními závazky ve vztahu k existujícímu statusu Kaspického moře. Tato pozice byla odrazem geopolitických procesů, které se začaly odehrávat v regionu od začátku 90. let. Příchod zahraničních ropných společností jednak uspokojil odhady ohledně kapacit zásob, jednak ponechal rozhodnutí problému na Baku. V této situaci byl status Kaspického moře kvůli nekompromisní politice Ruska prozatím odložen.

Událostí, která přinutila Rusko změnit svou pozici ve vztahu k daným problémům, se stalo přijetí nové ústavy Ázerbájdžánské republiky, v níž se uvádí, že součástí teritoria Ázerbájdžánu jsou také jeho vnitřní vody, nacházející se v sektoru Kaspického moře (jezera), jakož i vzdušný prostor nad ním.⁷

Takový odvážný krok ze strany Ázerbájdžánu byl přijat Ruskem velice nelibě. Prezident Ázerbájdžánu (1993–2003) Hejdar Alijev prohlásil v červnu 1994 na schůzce devíti hlav zahraničních ropných společností v Baku, že „otázka jurisdikce Kaspiku je vymyšlena, a to pod tlakem těch, kdo se pokoušejí zkomplikovat spolupráci republik se západními ropnými společnostmi“ (Chalafov 2006: 43). Na základě toho prohlásilo také ministerstvo zahraničních věcí Ázerbájdžánu, že Kaspik je pohraniční jezero, a proto je nutné umožnit jeho používání rovným dílem všem pěti zúčastněným státům, což s sebou přináší rozdělení Kaspiku na pět (pokud možno stejně velkých) sektorů, kdy každý ze států by byl plnoprávním majitelem jednoho z nich (Cygankov 1995: 5). Po přijetí ústavy se Ázerbájdžán začal odvolávat na mezinárodně právní předpisy týkající se Kaspického moře. Zástupce ambasády Ázerbájdžánu prohlásil v Moskvě v březnu 1996 v návaznosti na výše uvedené:

„Podstata naší pozice ohledně statusu Kaspického moře spočívá v tom, že Kaspické moře (jezero) se dostává pod stanovy mezinárodního pohraničního jezera jako vodní nádrž, která nemá přírodní (přirozené) spojení se světovým oceánem a je obklopena souší dvou a více států. Proto ke základnímu postoji ke stanovení statusu Kaspiku mohou být vztaženy společně přijaté normy mezinárodního práva a lokální mezinárodní dohody a praxe regulující status jezer.“

⁷ Byla přijata v referendu dne 12. listopadu 1995 (srov. Azerbaijan Respublikasi Konstitusiyasi).

Je nutno podotknout, že orientace Ázerbájdžánu s ohledem na chápání Kaspiku jako mezinárodního jezera má smysl nejen v tom, že podporuje jeho rozdělení na sektory, ale také proto, že v tomto případě prochází státní hranice v délce 12 mořských mil po linii rozdělení jezera, a ne po linii teritoriálního moře. V prvním i druhém případě určení právního statusu Kaspického moře dochází k rozdělení moře na příslušné sektory, na něž se vztahuje nezávislost pobřežních států s tím rozdílem, že v prvním případě státní hranice prochází po centrální linii, v druhém po 12 mílové vzdálenosti od pobřežní linie.

Vztah Baku k problému právního statusu byl po celou dobu orientován částečně na pozici USA, které mají dost těsné kontakty s vládními a ropnými kruhy Ázerbájdžánu. USA od začátku podporovaly názor Ázerbájdžánu na sektorové rozdělení Kaspiku. V dubnu 1995 pak prezident USA B. Clinton ve svém projevu podpořil Hejdara Alijeva v sektorovém rozdělení Kaspiku a podotkl, že nynější režim kondominia brzdí příchod potenciálních investorů, který by umožnil každému zúčastněnému (především pak Íránu) využívat svoje právo veta (Ivanov 1995: 7). Po svém znovuzvolení do druhého funkčního období dal B. Clinton ještě jednou najevo, že USA podporují pozici Baku ohledně určení právního režimu Kaspického moře: „Spojené státy by podpořily dohodu mezi všemi kaspickými státy, která by určovala jasná práva na majetek vzniklý rozdělením mořských zásob a bezbariérový transport přes Kaspik.“ (Borisov 1997: 10)

Tuto pozici zastávala Ázerbájdžánská republika po desetiletí bez kardinálních změn. Podpora ze strany státních struktur USA a ropných společností umožnila Ázerbájdžánu efektivně využít problematiku právního statusu Kaspiku k řešení taktických a strategických otázek.

5. Pozice Republiky Kazachstán

Pozice Kazachstánu se zformovala pod vlivem geopolitických změn odehrávajících se v regionu v první polovině 90. let. Právní sféra se vyvíjela v závislosti na plánu těžby ropy. Jak Ázerbájdžán, tak Kazachstán začaly aktivně usilovat o samostatnou těžbu svých zásob, přičemž nárok Kazachstánu na jeho sektor nebyl tak demonstrativní. Daná pozice se upevnila, když průzkumné práce na šelfu Kazachstánu, realizované společně se západními společnostmi, přinesly velmi nadějně výsledky. Přitom v Kazachstánu vládní úředníci poznamenávali, že je nutno brát v potaz při užívání Kaspiku jak společné zájmy všech států, tak i zachování jeho ekosystému.

V roce 1994 Kazachstán předal kaspickým státům k projednání projekt *Konvence o právním statusu Kaspického moře*, ve kterém byl Kaspik chápán jako *uzavřené vnitřní moře*. V tomto případě, podle konvencí OSN a na základě mořského práva, se státní hranice určují podle šířky

teritoriálních vod a současně se také určují meze výjimečného ekonomického prostoru každého státu (Žilcov, Zonn, Uškov 2003: 203).

V roce 1995 zformuloval náměstek ministra zahraničních věcí Kazachstánu V. Gazzatov pozici své vlády takto:

„Republika Kazachstán si je jistá, že aplikace mořského práva na Kaspické moře je jedním z nejvíce přijatelných způsobů vedoucích k zajištění práva rybolovu a plavby všech pobřežních států. Podle našeho názoru, jímž se ztotožňujeme s normami mezinárodního práva, musí být Kaspické moře rozděleno na příslušné zóny (teritoriální vody), nacházející se pod suverenitou pobřežních států. Pobřežní státy musí mít suverénní práva na průzkum, těžbu, zachování (záchranu) a využívání biologických a minerálních přírodních zásob ve vodách, na dně moře i v jeho hlubinách.“

Tato pozice byla později potvrzena:

„Kazachstán soudí, že dno a hlubiny Kaspiku musí být rozděleny mezi pobřežní státy, které budou ovládat národní jurisdikci s výjimečnými právy týkajícími se průzkumu a těžby minerálních zásob na své části mořského dna. Přitom jsme počítali nejen s mezinárodními pravidly a právy, ale také s nashromážděnými zkušenostmi v průběhu mnoha desetiletí praxe SSSR a Íránu na Kaspiku, kde tyto dva státy, absolutně nezávisle a bez vzájemných konzultací, těžily ropu. To znamená, že jsme přiblížili k obyčejovému právu, které fakticky obsahovalo právní osnovu sovětských a íránských činností pro těžbu kaspické ropy.“⁸

Je možné, že kdyby Kaspik neobsahoval značné zásoby, otázka jeho právního statusu by byla vyřešena v docela krátké době. Existence uhlovodíkových zásob však podnítila Kazachstán k více aktivní obhajobě sektorového rozdělení Kaspiku.

V září 1996 byly dohodnuty ve zvláštním prohlášení prezidentů H. Alijeva a N. Nazarbajeva o principech určení statusu Kaspického moře podmínky spolupráce na pánvi a šelfu Kaspiku. Tyto podmínky byly blízké pozicím Kazachstánu a Ázerbájdžánu, jejichž názory ohledně spolupráce byly zcela totožné. Státy projevíly při obhajobě svých zájmů na Kaspiku solidárnost a „přiznaly právo každého z pobřežních států na provedení práce vedoucí k osvojení minerálních a biologických zásob“ v různých sektorech moře. Fakticky Kazachstán a Ázerbájdžán určily „národní sektory“ na Kaspickém moři. Výsledkem Ašchabadské schůzky

⁸ Řeč náměstka ministra zahraničních věcí Republiky Kazachstán V. Gazzatova na mezinárodním semináři „Kaspická ropa a mezinárodní bezpečnost“, Moskva, 5.–6. března 1996.

v roce 1996 bylo přijetí komuniké řešícího neodkladné otázky, „závěr na základě společné dohody“, která se týkala konvence o právním statusu Kaspického moře (Abdullaev 2000: 2).

Kazachstán aktivně apeloval na Rusko, aby vytvořilo precedent rozdělení Kaspiku. Výsledkem toho byla zmíněná dohoda z roku 1998, podle které „postoj Ruska k rozdělení Kaspiku může být považován za oficiální dohodu se všemi důsledky“ (Abdullaev 2000: 2).

6. Pozice Turkmenistánu

Na rozdíl od Kazachstánu a Ázerbájdžánu považoval Turkmenistán, podobně jako Írán, Kaspické moře za vnitřní nádrž – jezero, na něž nelze aplikovat pravidlo mořského práva a separátního rozdělení na národní sektory. Takováto pozice odpovídala stavu bez lhůtních sovětsko-iránských dohod o statusu Kaspiku z roku 1921 a 1940.

Pozice Turkmenistánu se jevila z pozic všech kaspických států jako nejpružnější. Ještě v roce 1993 vymezil Turkmenistán (jako jediný ze všech kaspických států) při přijetí zákona o státní hranici a v souladu s mořským právem teritoriální vody šířkou 12 mořských mil a výjimečnou ekonomickou zónu, čímž rozšířil svoji pobřežní jurisdikci na rozsáhlé teritorium Kaspického moře (Šichmuradov 1997a: 17). Dva roky poté souhlasil prezident Turkmenistánu s názorem prezidenta Ruska B. Jelcina, že „Kaspické moře nelze rozdělit ani po zemi (pod vodou), ani po vodě“. V červenci téhož roku, v době návštěvy iránského prezidenta Aliho Akabara Hášimi Rafsandžáního v Ašchabádu, se ve společném turkmensko-iránském komuniké konstatovalo, že „exploatace zásob Kaspiku není možná před ustavením jeho právního režimu“ a že „zahraničním státům není dovoleno vstupovat do problémů týkajících se Kaspického regionu“.

V roce 1996 bylo v Ašchabádu za nepřítomnosti Ázerbájdžánu a Kazachstánu podepsáno Ruskou federací, Turkmenistánem a Íránem memorandum týkající se návrhu Ruska o přijetí zóny 45 mil pod jurisdikci každého kaspického státu. Tato třístranná dohoda vypovídala o zájmu budovat rusko-turkmensko-iránskou ropnou společnost „v souladu s cíli průzkumu a těžby dohodnutých ropných a plynových nalezišť v pobřežních zónách tří států“. Jak řekl Jevgenij Primakov, v té době hlava ministerstva zahraničních věcí Ruské federace, „memorandum o spolupráci Íránu, Ruska a Turkmenistánu ohledně osvojení minerálních zásob Kaspického moře – to je politický dokument vyjadřující záměr tří států spolupracovat v oblasti průzkumu a těžby ropy a plynu na Kaspiku, a to cestou založení společné organizace“ (Primakov 1996: 8). Memorandum vyvolalo negativní reakce Kazachstánu a Ázerbájdžánu, protože bylo podepsáno až po odjezdu kazašské a ázerbájdžánské delegace z Ašchabádu.

Optimistická pozice Ázerbájdžánu a jím podniknuté pozitivní kroky vedly k tomu, že Turkmenistán začal hájit tytéž pozice, které hájil i Kazachstán a Ázerbájdžán, tj. postavil se za sektorové rozdělení Kaspiku:

„Většina kaspických států dnes obhajuje sektorovou variantu rozdělení Kaspiku. Turkmenistánu vyhovuje takový princip, jaký vybovoval dříve existující koncepti kondominia. Na základě praktických kroků přijatých řadou kaspických států a na základě těžby uhlovodíkových zásob na moři ztratil tento princip svůj význam. Pro nás je v obou případech nejdůležitější, aby byly brány v potaz, a to v plném rozsahu, zájmy všech pobřežních států a aby se spolupráce na Kaspiku budovala na základě vzájemné úcty, rovnoprávnosti a vzájemné dohody. Kaspik musí být mořem míru a jeho bohatství majetkem všech pobřežních států, kdy každý z nich má právo na stejně velkou část jezera.“ (Rybník 1999: 93)

Od začátku projednával Turkmenistán s Íránem „nejpohodlnější“ trasu pro transport své budoucí ropy na východ přes Perský záliv a s Ruskem pro dopravování plynu do Evropy. Tato jednání předurčila do jisté míry sblížení Turkmenistánu s pozicemi Ruska a Íránu. Ministr zahraničních věcí Turkmenistánu B. Šichmuradov⁹ zdůrazňuje:

„Nelze zapomenout, že Kaspik nikdy nebyl ve vakuu, nýbrž že byl a stále je existujícím vodním prostorem, kde měly místo státní hranice mezi Íránem a SSSR, jež tvořily linii administrativně-teritoriálního rozdělení mezi republikami bývalého Svazu. Nový status je připraven existující právní situaci změnit. Dokud ještě není potvrzen nový status, zůstává jen sledovat dřívější právní režim. Ohledně nového statusu má Turkmenistán ujasněn svůj postoj a je připraven z něho vycházet i v budoucnu.“ (Šichmuradov 1997b: 17)

Impulsem k přisvojení šelfu Kaspiku se stalo veřejné stanovisko prezidenta Turkmenistánu pronesené dne 14. srpna 1997 a vztahující se k uspořádání mezinárodního tendru pro průzkum a těžbu uhlovodíkového bohatství turkmenského šelfu na Kaspiku. Fakticky byl položen základ pro rozsáhlé přisvojování mořských energetických zásob států:

„Spolupráce na Kaspickém jezeře může být efektivní jen tehdy, bude-li se realizovat na základě plné parity všech zúčastněných. To se týká i velice problematické oblasti těžby minerálních zdrojů. V otázkách demilitarizace

⁹ B.Šichmuradov, bývalý šéf ministerstva zahraničních věcí Turkmenistánu. Uprostřed roku 2000 byl prezidentským výnosem jmenován zvláštním zástupcem ohledně otázek Kaspiku a jeho právní regulace.

*Kaspiku je naše pozice jednoznačná: chtěli bychom vidět Kaspik osvobozený od jakýchkoliv vojensko-politických aktivit.*¹⁰

Od tohoto momentu sledoval Turkmenistán koncepci dělení Kaspiku na národní sektory, které se nacházejí pod suverenitou pobřežních států a které vznikly cestou provedení centrální a boční linie, s *přilehávými* a (hraničícími) *přilehlými* státy, s vnějšími znaky, kterými jsou státní hranice.

Změna pozice Turkmenistánu pro rozdělení Kaspiku byla doprovázena také tím, že efektivní těžba uhlovodíkové suroviny s následným transportem na světové trhy a společným užíváním vodní hladiny bude mít negativní ohlas u potenciálních investorů do této sféry.

Tomuto úkolu je podřízena také činnost Národní služby pro osvojení turkmenského sektoru Kaspického moře, spadající pod prezidenta Turkmenistánu, a nařízení, které bylo podepsáno dne 11. srpna roku 1999. Před Národní službu jsou postaveny otázky týkající se komplexních průzkumů a studia strategického vývoje ve vztahu ke státům regionu. Kromě toho je součástí hlavních činností Národní služby i průzkum a realizace státních programů, osvojení a racionální využívání přírodních zdrojů turkmenského sektoru na Kaspiku, formování normativně-právního základu rozvoje kaspického pobřeží a osvojení jeho přírodních zdrojů.

Založení této Národní služby bylo pokračováním politiky Turkmenistánu, směřované na efektivní řízení hospodářství států a obhajobu národních zájmů. Tímto také Turkmenistán potvrdil svou pozici k rozdělení Kaspiku na sektory.

V roce 2000 začala turkmenská vláda odstupovat od své tvrdé pozice – dělení vodní hladiny a mořského povrchu Kaspiku na národní sektory. Tato změna postoje byla předeslána na teheránské schůzce náměstků ministrů zahraničních věcí kaspických států, kde se Turkmenistán připojil k pozici států navrhujeících dělení Kaspiku podle centrální linie. Změna pozice Turkmenistánu byla dána obecnou geopolitickou situací v regionu. Bylo jasné, že přísné sledování dřívějších pozic už neodpovídá národním zájmům a je „brzdou“ přísunu zahraničních investic do nafto-plynových ložisek.

V době jednání (v červnu 2000) prezidenta Turkmenistánu se zvláštním zástupcem ruského presidenta se nepodařilo přesvědčit turkmenskou stranu ke změně názoru. Turkmenické vedení pokračovalo ve svých snahách o „podepsání konvence o statusu, a teprve poté se zabývalo ‚přírodo-ochrannými záležitostmi‘, biosférou, plavbou atd.“ (Aleksejev 2000: 31). Ašchabád nebyl spokojen s variantou, kterou nabídl Rusko, a kromě toho již potvrdil svůj postoj ohledně ložiska

¹⁰ Memorandum o spolupráci Íránu, Ruska a Turkmenistánu ohledně osvojení minerálního bohatství na Kaspickém moři, Ašchabád, 13. listopadu 1996 (Caspian Energy).

Azeri a *Čirag*, která podle něj patří Turkmenistánu. Uplatňování nároků Ašchabádu na tato naleziště jsou komplikována skutečností, že zatím žádný stát nepřiznal tato naleziště Turkmenistánu, nebo je alespoň neuznal spornými. Ropné společnosti z USA a Evropy považují ložiska *Azeri* a *Čirag* za ázerbájdžánská a nehodlají se jich vzdát.

V březnu 2001 prohlásil prezident Turkmenistánu, že „uprostřed Kaspiku musí být 20 mílová zóna pro společnou plavbu“ (Šichmuradov 2001: 22). Na konci června téhož roku kritizoval prezident Turkmenistánu při jedné ze svých návštěv Kazachstánu Ázerbájdžán kvůli postoji, jenž zaujímá k otázce stanovení právního statusu Kaspiku (Karimov 2001: 10). Přitom S. Nijazov podotkl, že neshoda mezi Kazachstánem a Turkmenistánem neexistuje, pokud obě strany vystupují jako zastánci rozdělení Kaspiku podle dna a určení centrální linie na základě pravidel potvrzených ze strany OBSE. Co se týče vodní hladiny, přichází Ašchabád s návrhem, aby každý stát měl 12 mílovou zónu teritoriálních vod a 35 mílovou zónu pro ekonomické zájmy. Zbytek hladiny bude určen všem, pro účely plavby.

7. Pozice Íránské islámské republiky

Írán, stejně jako Rusko, dbá na to, aby všechny otázky ohledně Kaspiku řešily jenom kaspické státy, tedy bez zásahu a účasti států jiných. Tak se ve společném rusko-íránském prohlášení ohledně Kaspického moře, podepsaném 30. října 1995 v Teheránu, říká:

„Otázky týkající se právního statusu a režimu Kaspického moře spočívají v tom, že Kaspik je unikátní vodní nádrž a má jen regionální charakter. Jakékoliv otázky týkající se regulace užívání Kaspického moře a jeho zásob musí být řešeny v rámci mezinárodních dohod za účasti všech kaspických států. A to s příznáním jim rovných práv a také společných zájmů. Všechna práva ohledně Kaspického moře a jeho zásob patří kaspickým státům a jenom ony mají právo určovat pravidla činnosti na Kaspiku.“ (Gulamov 1995: 9)

Íránský přístup k určení právního statusu a režimu Kaspického moře je v mnohém shodný s ruským, což není překvapující, poněvadž oba státy jsou formálně jeho majiteli. Írán, podle systému dohod z 19. století a dohody z roku 1921, podporuje ruskou tezi o unikátnosti Kaspického moře, což ho umožňuje vyloučit ze sféry obecně přijatých norem mořského práva. Kromě toho Írán sleduje navazující linii a usiluje o to, aby do doby, než bude určen nový status, zůstaly základem existujícího řádu dohody mezi SSSR a Íránem.

Írán ale v podstatě podporuje přijetí nového právního statusu Kaspického moře, protože situace v 90. letech se principiálně liší od situace do rozpadu SSSR.

Írán se od začátku zasazoval o kondominium, to znamená společné užívání moře a jeho bohatství všemi pěti kaspickými státy. Takový přístup Teheránu byl odůvodněn tím, že při sektorovém dělení moře by připadla na jeho podíl nejmenší část uhlovodíkových zásob Kaspiku. Poněvadž princip kondominia byl nepřijatelným pro jiné kaspické státy a neměl žádnou šanci na realizaci, připravil Írán kromě původní „ideální“ varianty také náhradní stanovisko, v němž byl připraven souhlasit se stejným rozdělením Kaspiku – podle 20 % objemu nádrže Kaspiku a jeho dna. Tuto vizi je však také obtížné realizovat, protože není jasné, jak dělit Kaspik na „rovné podíly“.

Nakonec íránské vedení podpořilo, i když s výhradami, princip společného majetku v přírodních zdrojích Kaspiku. Na rozdíl od ruské pozice, nedovolující v tomto procesu jakýchkoli výhrad, je íránský přístup pružnější.

V polovině 90. let došlo k důležitým událostem, jako např. ázerbájdžánskému podpisu kontraktů na těžbu nalezišť s mezinárodními ropnými společnostmi a posílení pozic USA v regionu. V této době došlo také ke změně pozic Turkmenistán a Kazachstán, jako důsledek oslabení vlivu Ruska v regionu. (Je to přímý důkaz toho, že Rusko vede hegemonistickou politiku v regionu proti vůli sousedních států a snaží se je držet v závislosti). Všechny tyto faktory sehrály určitou roli v razantní změně priorit Íránu ohledně právního statusu Kaspiku.

Svým způsobem dbal Írán na dodržování dříve podepsaných dohod a počítal s tím, že Kaspické moře je unikátní jezero a má životně důležitý význam pro pobřežní státy, které nesou přímou odpovědnost za rozumné využívání a obnovování jeho přírodního bohatství a ochranu jeho ekosystému v souladu s normami mezinárodního práva. Uvedené dokumenty byly závazné pro státy, které se vymanily ze sovětské nadvlády.

Írán také poukazoval na Almatinské prohlášení ze dne 21. prosince 1991, na základě kterého na sebe nezávislé republiky vzaly povinnost plnit dohody Sovětského svazu, které jsou tak závazné nejen pro Ruskou federaci a Íránskou islámskou republiku, ale také pro jiné kaspické státy.

Podle prohlášení ministrů zahraničních věcí pěti kaspických států, přijatého na schůzce v Ašchabádu dne 12. listopadu 1996, může být jakákoli změna právního statusu Kaspického moře po rozpadu SSSR přijata jen na základě konsenzu. Z toho vyplývá, že do konečného stanovení právního statusu Kaspického moře byl Írán ochoten projednat všechny činnosti pobřežních států, které jsou protichůdné ve vztahu k existujícímu statusu nebo které nedostaly souhlas všech pěti kaspických států. Takovéto činnosti jsou chápány jako nepřijatelné, protože nemají právní základ, a dotyčné státy na sebe berou veškerou odpovědnost za možné následky, jakož i za vzniklou

újmu na právech jiných pobřežních států, co se užívání minerálního a biologického bohatství moře týče.

Jeden z důležitých postojů Íránu byl vyjádřen při vystoupení ministra zahraničních věcí Kamala Harraziho: „Naše hlavní pozice byla a zůstává taková: odložit veškeré exkluzivní dělení vodní hladiny u pobřeží s tím, že větší část moře, která je společným majetkem všech pobřežních států, může být užívána na základě rovnoprávného kondominia. Tím pádem, abychom ulehčili naši cestu k dohodě, jsme připraveni jednat o právním režimu, který je založen na rozdělení moře na sektory.“ (Guliyev 2006: 87) Pro takovéto rozdělení Kaspického moře je však nutné používat následující kritéria:

- 1) Princip jednomyslnosti při přijetí všech dohod.
- 2) Princip rovných práv pobřežních států ve všech otázkách suverenity využívání mořského bohatství, dna a hlubiny moře.
- 3) Na celé moře se musí vztahovat jen jeden právní režim.
- 4) Musíme se domluvit na bezbariérové a nediskriminující plavbě.
- 5) Kaspické moře musí být vyhlášeno demilitarizovanou zónou a musí být užíváno jen k mírovým účelům.
- 6) Prioritou musí být ochrana životního prostředí Kaspického moře a přijetí příslušných norem.

„Naše odpovědnost ve vztahu ke Kaspickému moři není omezena žádnými časovými hranicemi. Musíme vytvořit taková pravidla, která umožní, aby budoucí generace mohly využívat zdroje moře pro svůj hospodářský rozvoj.“ (Zonn 2004: 395-396)

Deklarovaná pozice Íránu byla v podstatě atraktivní, ale nedávala konkrétní doporučení pro budoucí regulování dané otázky.

Koncem února 2001 skončila v Teheránu schůzka zvláštní pracovní skupiny kaspických států, konaná za účelem uzavírání konvencí o právním statusu Kaspického moře na úrovni náměstků ministrů zahraničních věcí. Zástupci Íránu žádali stejně jako dříve „rovné“ dělení moře – 20 % každému. Kromě toho íránská strana nabídla hlavám delegací podepsání dočasné dohody týkající se praktického využívání bohatství Kaspického moře a ochrany životního prostředí.

V polovině března téhož roku prohlásil ministr ropného průmyslu Íránu Bidžan Namdar, že „Írán se nezastaví před tím, aby vedl práce ve své 20% zóně, to znamená v ázerbájdžánském sektoru“ (Abbasov 2001: 8).

Írán už od 90. let hledal cestu, jak potlačit Ázerbájdžán a redukovat jeho vliv v regionu. Íránu zdaleka nevyhovuje silný a jednotný Ázerbájdžán, který byl několikrát rozdělen (viz

Turkmenčaj, Gjulistán, dohody SSSR z roku 1920) a po rozpadu Sovětského svazu se dal na cestu vývoje a modernizace. Írán má navíc jiné a větší zájmy v Ázerbájdžánu než zájmy týkající se bohatství Kaspiku. Írán disponuje na svém území mnohem rozsáhlejšími ropnými a plynovými ložisky (na souši a v Perském zálivu), než jich je v íránském sektoru a na Kaspickém moři dohromady. Ještě v polovině 90. let navštívil Írán několikrát ázerbájdžánský prezident, aby manifestoval změnu zahraničněpolitické agendy své země a zdůraznil, jak důležitou roli hraje Írán pro Ázerbájdžán.

Snahy ázerbájdžánského prezidenta o zlepšení ázerbájdžánsko-íránských vztahů však nemohly podstatným způsobem ovlivnit již dříve vytyčenou íránskou strategii vůči Ázerbájdžánské republice. V dubnu roku 1995 navíc došlo k dramatické události, která takřka zcela zmařila již dosažená pozitiva ve vývoji vztahů mezi Teheránem a Baku. Po podpisu ázerbájdžánsko-íránské dohody, na základě které postoupil Ázerbájdžán Teheránu 25 % z vlastního podílu v mezinárodním konsorciu o těžbě a dopravování ázerbájdžánské ropy, se dne 12. listopadu 1995 dalším členem AIOC (*Azerbaijan International Operating Company*) stala *National Iranian Oil Company*. Tato íránská ropná společnost však byla již po necelých pěti měsících, dne 6. dubna 1995, z projektu vyloučena. K vypovězení smlouvy s Íránem přiměl Baku nekompromisní postoj Washingtonu: Podle zákona schváleného Kongresem USA nejsou americké firmy oprávněny zúčastňovat se projektu, ve kterém je zastoupen také Írán. Velvyslanec Spojených států v Baku Richard Kozlarich otevřeně pohrozil, že neakceptuje-li Ázerbájdžán americký požadavek, ropné společnosti USA, jejichž podíl v projektu tvořil více než 40 %, okamžitě opustí AIOC. Baku tedy nemělo jinou možnost než souhlasit s americkým ultimátem.

V daném dokumentu chybí zakotvení konkrétních pozic Moskvy a Teheránu, co se týče rozdělení Kaspiku. Je tam zmínka, že podle názoru Ruska a Íránu všechna řešení a dohody týkající se právního statusu a režimu užívání Kaspiku budou mít platnost jen v případě přijetí společné dohody pěti kaspickými státy.

Spolu s tímto uvedla během jednání íránská strana možnost podpory ruských iniciativ založených na rozdělení Kaspiku podle modifikované centrální linie.

Jednou z podmínek Teheránu bylo stanovení centrální linie podél 20 mílové zóny přístupné pro společné hospodářské činnosti (podle dna a šířky) a svobodné plavby. Pokud jsou daná tvrzení pravdivá, proces určení právního statusu Kaspického moře může v nejbližší době dostat razantní pozitivní impuls.

Druhým principiálním momentem rusko-íránských jednání bylo to, že Rusko a Írán otevřeně projeví svůj nesouhlas ohledně budování jakýchkoliv transkaspických produktovodů

na dně Kaspiku, protože jsou v podmínkách příliš aktivní geodynamiky ekologicky nebezpečné. Tímto Moskva a Teherán demonstrovaly svoji připravenost aktivně odporovat všem regionálním projektům (především transkaspický plynovod a ropovod Baku–Ceyhan) potlačujícím jejich geostrategické zájmy.

8. Závěr

Tímto způsobem se koncem roku 2000 a začátkem roku 2001 určilo několik hlavních variant rozdělení Kaspiku, kolem kterých se vedly hlavní diskuse (Žilcov 2000: 6):

„Uzavřená varianta“. Počítá s užíváním 20 mílové mořské zóny teritoriálních vod, jakož i vzdušného prostoru nad ní, jejího dna a hlubiny, přičemž se na toto užívání vztahuje suverenita pobřežní velmoci. Za teritoriálními vodami pokračuje ještě 20 mořských mil výjimečné hospodářské zóny, ve které pobřežní stát využívá suverénní práva s cílem průzkumu a zachování přírodního bohatství jak živého, tak neživého. Má jurisdikci ohledně mořských vědeckých průzkumů. Za 40 mílovou zónou je střední část moře společným majetkem všech kaspických států a nachází se pod jejich společnou správou.

„Pohraniční jezero“. V tomto případě sektory Kaspiku vznikají na základě centrální linie moře a vnější hranice příslušných sektorů, které vyplývají z linií pozemní hranice. Každý stát ve svém sektoru má výjimečnou suverenitu ohledně otázek biologických zdrojů, vodní hladiny, těžby dna Kaspiku a jeho hlubiny.

„Otevřené moře“. Tato varianta je založena na konvencích OSN pro mořské právo, přijatých v roce 1982 s nabytím platnosti v roce 1994. Tato varianta předpokládá (nabízí) 12 mílovou zónu teritoriálních vod a výjimečnou zónu pobřežních států, které nepřesahují 200 mil. Poněvadž šířka celého Kaspiku je méně než 200 mil, všechny prostory za hranicí teritoriálních vod se dělí na ekonomické zóny podle centrální linie, která je paralelně ležící od odlehlého břehu.

První varianta nejvíce vyhovuje Íránu, jemuž by se tímto nejvíce zvětšila plocha jezera. Druhá je vhodná pro Ázerbájdžán a Kazachstán, protože by jim takto náležela hlavní ložiska, ale není vůbec přijatelná pro Írán, kterému by takto zůstala jen čára vody.

V polovině roku 2001 se domluvili představitelé třech pobřežních států (Rusko, Kazachstán, Ázerbájdžán) na postupném řešení problému statusu, i když jejich dohody lze již považovat za sjednané. Turkmenistán a Írán postupují podle odlišné linie. Ašchabád pokračuje v podpoře sektorového dělení a Írán podporuje kondominium, nebo rovné sektory na 20 %.

Krokem vpřed v otázce stanovení právního statusu Kaspického moře byla schůzka zvláštní pracovní skupiny na úrovni náměstků ministrů zahraničních věcí kaspických států, která se konala dne 23.–24. ledna 2002 v Moskvě. Hlavním cílem schůzky bylo dohodnutí konečného prohlášení o statusu Kaspiku, které by mohlo být v budoucnu přijato prezidenty pěti států.

Dne 23.–24. dubna 2002 se v Ašchabádu konala první schůzka prezidentů kaspických států ohledně problému právního statusu Kaspického moře. Její výsledky lze považovat za neuspokojivé, protože prezidentům se nepodařilo dohodnout se na pozicích a dosáhnout kompromisu podle textu konečné deklarace.

Poté následovalo několik klíčových schůzek kaspických států (Baku 2005, Ašchabad 2007, 2008; Baku 2008) za účelem nalezení jednotného stanoviska, ale výsledek byl také neuspokojivý. Poslední debaty ohledně zahájení projektu plynovodů NABUCCO je silně kritizován ze strany Íránu a Ruska. Hlavními kritizovanými body jsou ekologické bezpečnostní otázky, projekt NABUCCO by prý poškodil ekosystém Kaspického moře (Vahidov 2009). Dá se říci, že chování Ruské federace ohledně Kaspického moře je velice komplikované. To znamená, že pozice Ázerbájdžánu, Kazachstánu, Turkmenistánu a Ruska se shodují jen v tom případě, kdy veškeré tzv. kaspické projekty vyhovují zájmům Kremlu. V opačném případě Rusko s podporou Íránu upřednostňuje „ekologické zájmy“ Kaspického moře před ostatními.

Dnes zastávají nejbližší postoje k otázkám rozdělení Kaspiku Rusko, Ázerbájdžán a Kazachstán, které se hlásí k zachování hladiny moří ve společném užívání a rozdělení dna Kaspiku podle modifikované centrální linie. Turkmenistán jen částečně podporuje postoj Ruska, Ázerbájdžánu a Kazachstánu. Jiný postoj zaujal Írán, který trvá na rozdělení Kaspiku na rovné podíly (po 20 %). Otázka statusu Kaspického moře zůstává tedy zatím nevyřešena.

Literatura

- Abbasov, R. (2001): Kaspiskoje bogatstvo, *Zerkalo*, No. 15, pp. 2-3.
- Abdullaev, D. (2000): Zavisimost ot resursov, *Vestnik Kaspija*, Vol. I, No. 3, pp. 5-8.
- Aleksejev, A. (2000): Alternativnye puti, *KASPIINFO*, Vol. VI, No. 20, pp. 25-37.
- Allworth, E. (1994): *Central Asia. 130 Years of Russian Dominance*, New York, Kluwer publishing.
- Antonov, B. (2008): Konkurenty iz zapada, *Ria Novosti*, 17 January, pp. 7-9.
- Borisov, D. (1997): Neftjanaja politika, *Rossijskaja gazeta*, 21 May, pp. 9-11.
- Brzezinski, Z. (1997): *Velká Šachovnice*, Praha, Mladá fronta.
- Brzezinski, Z. (2004): *Volba: Globální nadvláda nebo globální vedení*, Praha, Mladá fronta.
- Cygankov, P. A. (2002): *Teorija meždunarodnyh otnošenij*, Moskva, Gardariki.
- Cygankov, P. A. (2005): *Rossijskaja nauka meždunarodnix otnošenij: novije napravlenija*, Moskva, Per Se.
- Cygankov, V. (1994): Morskije puti, *Nezavisimaja Gazeta*, 15 May, pp. 3-5.

- Ežijev, I. B. (2007): *Geopolitika Kaspjského regiona*, Moskva, Andalus.
- Gadžijev, K. S. (2001): *Geopolitika Kavkazu*, Moskva, Meždunarodnije otnošeniija.
- Gazzatov, A. (2007): Rezultaty Tegeranskoj konferencii, *Caspian Energy*, Vol. VII, No. 34, pp. 31-38.
- Gulamov, K. (1995): Kaspjskije resursy, *Diplomatičeskij vestnik*, Vol. V, No. 7, pp. 10-20.
- Guliyev A. M. (2006): *Energy Carriers: Options and Prospects*, Baku.
- Hetaguri, A. (2008): Nacionalnyje interesi sovpodajut, *Caspian Energy*, Vol. VIII, No. 53, pp. 40-43.
- Chalafov, C. (2006): Neftjanyje kontrakty, *Caspian Energy*, Vol. VI, No. 2, pp. 40-49.
- Ivanov, A. (1995): Mnenije, *Nezavisimaja gazeta*, 6 December, p. 7.
- Karimov, R. (2001): Spory v Kaspij, *Zerkalo*, 6 June, pp. 10-11.
- Konopljanik, A. A. – Lobžanidze, A. A. (1998): *Kaspická nafta na euroasijské křižovatce. Analýza ekonomických perspektiv*, Moskva, MO.
- Litera, B. – Hirman, K. – Vykoukal, J. – Wanner, J. (2003): *Ruské produktovody a střední Evropa*, Praha, Bohemia.
- Melnikov, V. (2004): Neftjanaja strategija, *Caspian Energy*, Vol. V, No. 2, pp. 22-25.
- Pečenka, M. – Luňák, P. a kol. (1999): *Encyklopedie moderní historie*, Praha, Libri.
- Primakov, J. (1996): Kaspjskij vopros, *Rossijskaja gazeta*, 7 December, pp. 8-9.
- Putin, V. (2000): *Press-centr MZV RF*, 11 May, pp. 4-8.
- Rybnik, R. (1999): Osnovnyje výprosny, *Neft i gaz Kaspija*, Vol. VIII, No. 2-3, pp. 90-94.
- Šichmuradov, B. (1997a): Kaspjskij status, *Nezavisimaja gazeta*, 11 March, pp. 17-19.
- Šichmuradov, B. (1997b): Turkmenskij vopros, *Asie – ekonomika a život*, 23 November, pp. 17-18.
- Šichmuradov, B. (2001): Status kaspija, *Delovaja nedelja*, 22 March, pp. 22-23.
- Vahidov, S. (2009): Iran vystupajet protiv truboprovoda iz Kazachstana v Azerbajdžan po dnu kaspijského morja, *DAY.AZ NEWS*, 29 January, on-line text <http://www.day.az/view_day.php?date=2009-4-1>. [cit. 30. 1. 2009]
- Vorapajev, G. V. – Ismayilov, G. X. – Fedorov, V. M. (2003): *Problemy upravlenija vodnymi resursami Aralo-Kaspjského regiona*, Moskva.
- Zonn, I. S. (2004): *Ukaz sočinenij*, Moskva, Meždunarodnije otnošeniija.
- Žilcov, A. (2000): Kaspjskije gosudarstva, *Vestnik Kaspija*, 21 July, pp. 5-7.
- Žilcov, S. S. – Zonn, I. S. – Uškov, A. M. (2003): *Geopolitika Kaspjského regiona*, Moskva, Meždunarodnije otnošeniija.

Internetové zdroje

- Azerbaycan Respublikasi Konstitusiyasi*, on-line text <<http://stracker.bos.ru/azlaws/0000.html>>.
- Azerbaycanin Yeni Neft Strategiyasi*, SOCAR [státní ropná společnost Ázerbájdžánu], on-line text <<http://socar.az/oilstrategy-az.html>>.
- Caspian Business News*, on-line zdroj <http://www.caspianbusinessnews.com/c_issue.php>.
- Caspian Energy*, on-line zdroj <<http://www.caspenergy.com/framee.html>>.
- Day.Az*, on-line zdroj <www.day.az>.
- E.U. May Provide 200 m Euros to Nabucco Gas Pipeline*, Energy Newsletter Turkey, 28 January 2009, on-line text <http://energynewsletterturkey.blogspot.com/2009_01_01_archive.html>.

Internetové zdroje ověřeny ke dni 30. 1. 2009.

Příloha

Mapa č. 1. Kaspik.

